

ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНЕ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ В АСПЕКТІ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

PROFESSIONAL-PERSONAL SELF-IMPROVEMENT OF THE FUTURE TEACHERS IN THE ASPECT OF FORMATION OF PRESCHOOLERS' HEALTH-SAVING COMPETENCE BY MEANS OF GAME ACTIVITY

У статті проаналізовано сутність феномену «професійно-особистісне самовдосконалення». Розкрито основні процесуальні складові професійно-особистісного самовдосконалення майбутнього педагога. Розроблено алгоритм професійно-особистісного самовдосконалення майбутніх вихователів з метою ефективного формування здоров'язбережувальної компетентності дошкільників засобами ігрової діяльності. Виділено етапи означеного процесу. Встановлено, що результатом введення в дію репрезентованого алгоритму професійно-особистісного самовдосконалення буде сформованість його сутнісних складових частин: самопізнання, саморегуляції, самоосвіти, саморозвитку, самовиховання та інтерпретовано їх в аспекті дослідження.

Ключові слова: професійно-особистісне самовдосконалення, майбутні вихователі, здоров'язбережувальна компетентність, дошкільники, ігрова діяльність.

В статті проаналізована сутність феномена «професійно-особистісне самовдосконалення». Раскрыты основные процессуальные составляющие профессионально-личностного самосовершенствования будущего педагога. Разработан алгоритм профессионально-личностного самосовершенствования будущих воспитателей с целью эффективного формирования здоровьесберегающей компетентности дошкольников средствами игровой деятельности. Выделены этапы этого процесса.

Установлено, что результатом введения в действие представленного алгоритма профессионально-личностного самосовершенствования будет сформированность его существенных составляющих: самопознания, саморегуляции, самообразования, саморазвития, самовоспитания, и они будут интерпретированы в аспекте исследования.

Ключевые слова: профессионально-личностное самосовершенствование, будущие воспитатели, здоровьесберегающая компетентность, дошкольники, игровая деятельность.

In article the essence of the phenomenon of "professional-personal self-improvement" is analyzed. The main procedural components of professional-personal self-improvement of the future teacher are revealed. The algorithm of professional-personal self-improvement of the future teachers is developed for the purpose of effective formation of the health-saving competence of preschoolers by means of game activity. The stages of the specified process are identified. It is established that the result of introduction of the represented algorithm of professional-personal self-improvement will be the formation of its essential components: self-knowledge, self-regulation, self-education, self-development, self-upbringing and interpreting them in the aspect of research.

Key words: professional-personal self-improvement, future teachers, health-saving competence, preschoolers, game activity.

UDK 378.147.091.33:613.954]:005.336.2

Бутенко В.Г.,

викладач кафедри дошкільної і початкової освіти

Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Павлуценко Н.М.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри дошкільної і початкової освіти

Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Професійно-особистісне самовдосконалення майбутніх вихователів актуалізується метою державної політики щодо розвитку освіти, визначеною в Національній доктрині розвитку освіти в Україні, яка полягає у «створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя» [10]. Означена мета дозволяє констатувати, що одним із пріоритетних завдань сучасних педагогічних вишів повинна бути не тільки підготовка висококваліфікованих фахівців, а й сприяння розвитку особистості, спроможної до самостійного професійного зростання у майбутньому шляхом самовдосконалення, що дасть можливість не втрачати конкурентоспроможність в умовах постійних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вказує на те, що накопичено велику кількість ідей, теоретичних положень, присвячених озна-

ченому питанню. Так, проблемі самовдосконалення особистості приділено увагу в працях педагогів (В. Андрєєва, Н. Ковальчук, О. Кочетова, Е. Скворцова, М. Чобітька), психологів (А. Бодалева, Г. Костюка, Л. Рубінштейна, К. Рувинського, В. Селіванова), філософів (В. Донцова, Ю. Злотнікова, Й. Песталоцці, Г. Сковороди). Обговорення питань професійного самовдосконалення, їх обґрунтування знаходимо в дослідженнях видатних педагогів-класиків (Я. Коменського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, К. Ушинського). Нині проблема формування готовності до професійно-особистісного самовдосконалення майбутніх фахівців стала предметом розвідки науковців за напрямками: теоретико-методологічний аспект розглядають І. Гринчук, Л. Дудікова, С. Кабанова, В. Квас, Л. Корнілова, Г. Падалка, О. Солодовнік, І. Шаповалова, Т. Шестакова; шляхи, засоби, рівні професійного самовдосконалення характеризують О. Антонова, С. Мішин; умови і мотиви,

що сприятимуть формуванню потреби в педагогічному самовдосконаленню аналізують О. Городиська, Л. Дудікова, Н. Зобенько; вплив особистості та досвіду професійних успіхів учителя на цей процес простежують А. Анциферова, А. Бандура, Н. Пророк; формування та розвиток професійних якостей особистості майбутніх фахівців висвітлюють Р. Андреева, А. Деркач, О. Кострікін, В. Сіверський, А. Сухова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на здобутки науковців, питання професійно-особистісного самовдосконалення майбутніх вихователів в аспекті формування здоров'язбережувальної компетентності дошкільників засобами ігрової діяльності залишається поза увагою.

Мета статті. Схарактеризувати етапи професійно-особистісного самовдосконалення майбутніх вихователів з метою ефективного формування здоров'язбережувальної компетентності дошкільників засобами ігрової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Визначення сутності поняття «професійно-особистісне самовдосконалення» спонукає до здійснення семантичного аналізу основних його дефініцій, зокрема, наукової категорії «самовдосконалення». Етимологія цього поняття складається з двох частин: «само» («спрямованість чогось-небудь на себе, походження на себе або здійснення на себе» [11, с. 693]) та «вдосконалення» («кінцева мета устремлень, досягнення ідеалу в тій чи іншій галузі» [9, с. 139]). «Самовдосконалення» як феномен дослідниками (О. Гандабура, Н. Зобенько, В. Квас, Л. Кондрашова, А. Леонтєв, С. Мішин та ін.) розглядається з різних точок зору: філософської (здатність кожної людини до самозміни, перехід на новий рівень самовиховання), психологічної (діяльність людини на удосконалення власних психічних і особистісних якостей, які закладено природою в людині або її попереднім досвідом) та педагогічної (прагнення до постійного самостійного поглиблення власних знань щодо напрямів професійного розвитку, розвитку розумових здібностей тощо).

Вивченню поняття «професійно-особистісне самовдосконалення» присвятили власні дослідження значна кількість науковців (О. Гандабура, О. Городиська, О. Ігнатюк, В. Квас, В. Іщенко, Н. Ковальчук, С. Мішин, М. Фіцула та ін.). Аналіз наукових педагогічних джерел дає змогу констатувати, що притаманна полісемія щодо сутності означеного поняття. Вчені розглядають «професійно-особистісне самовдосконалення» як «процес» (К. Абульханова-Славька, В. Гриньова), «діяльність» (О. Волошенко, С. Сисоєва), «роботу» (О. Діденко), «розвиток» (Н. Лосева, Г. Селевко), «саморозвиток» (Г. Балл), «творчість» (В. Андреев), «самоактуалізація, самореалізація» (Л. Маркелова, П. Харченко) [5, с. 27]. Здійснюючи

пошук смислових акцентів цього конструкту, знаходимо тлумачення у М. Фіцули, який трактує його як «свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня власної професійної компетенції і розвитку професійно-значущих якостей відповідно до соціальних вимог, умов професійної діяльності і власної програми розвитку» [13, с. 42]. О. Ігнатюк тлумачить дану дефініцію як «невід'ємний компонент підготовки фахівців, результат свідомої взаємодії фахівця з конкретним соціальним середовищем, під час якого він реалізує потребу розвитку в себе таких професійно-важливих якостей, відповідних знань і вмінь, що сприятимуть успіху в професійній діяльності та життєдіяльності взагалі» [6, с. 21]. Згідно з твердженням О. Борденюк «професійно-особистісне самовдосконалення» – це «процес і вміння використовувати набуті в процесі навчання знання для власного інтелектуального зростання й удосконалення професійно-значущих якостей» [8, с. 22]. Нам імпонує визначення цього феномену, поданого В. Квас, яка розуміє його як «цілеспрямований, систематичний та творчий процес вивчення суб'єктом своїх здібностей, нахилів, можливостей і професійно значущих якостей, який передбачає самостійне поглиблення й розширення професійних знань, посилення стійкої мотивації особистісного розвитку, забезпечує оволодінням професійною компетентністю у відповідності до вимог сучасного суспільства» [7, с. 121].

З точки зору нашого дослідження визначено, що професійно-особистісне самовдосконалення є невід'ємним компонентом підготовки майбутніх вихователів, і, що визначається процесом складним, цілеспрямованим, специфічним, багатограним, індивідуалізованим, а мета його полягає в неперервному розширенні знань, розвитку умінь, здібностей щодо формування здоров'язбережувальної компетентності дошкільників засобами ігрової діяльності та вдосконаленні професійно-значущих якостей особистості, що сприятимуть успіху в цій майбутній професійній діяльності та життєдіяльності взагалі.

Професійно-особистісне самовдосконалення вважається підґрунтям професіоналізму майбутнього педагога, його творчого потенціалу, стимулом розвитку особистості. На підставі аналізу дисертаційних досліджень науковців (О. Діденко, Л. Дудікової, П. Кондратьєва, О. Солодовнік, З. Туряниці, І. Шаповалової), монографій (В. Ковальчук), матеріалів статей у наукових виданнях (С. Гергуль, С. Івах, О. Ігнатюк, С. Паршук, О. Пінської та ін.) визначено, що основними процесуальними складовими професійно-особистісного самовдосконалення майбутнього педагога є професійні: самопізнання, саморегуляція, самоосвіта, саморозвиток, самовиховання. Узагальнюючи різні підходи до розуміння означених категорій, зазначимо, що у науковій літературі їх трактують по-різному.

Зокрема, Л. Хоружа розглядає «самопізнання» як «основу саморозвитку, самоконтролю і саморегуляції особистості, компонент самосвідомості, що містить оцінку особистістю самої себе, шкалу значущих цінностей» [15, с. 151], а С. Хатунцева аналізує самопізнання з точки зору професійного самовдосконалення вчителя і визначає «професійне самопізнання» як «основу усвідомлення особистістю себе як самоцінності, розкриття здібностей, пізнавальних можливостей, актуалізації ціннісного ставлення до учасників педагогічного процесу, пошуку, підтримки й посилення важелів ефективності процесу організації професійної діяльності; базу та стимул прагнення до самоосвіти, саморозвитку й самовиховання, чинник самореалізації» [14, с. 233]. Беручи до уваги подані формулювання визначено, що через *професійне самопізнання* особистість приходить до пізнання самої себе і воно є стимулом до цілеспрямованих позитивних змін у професійній діяльності.

Тлумачення психологами поняття «саморегуляція» здійснено теж з різних позицій. Так, М. Боришевський розкриває цю категорію як «свідому активність індивіда, спрямовану на приведення внутрішніх резервів у відповідність до умов зовнішнього середовища, як здатність індивіда самостійно забезпечувати адекватність власних дій і вчинків прийнятним програмам, вимогам певних принципів, норм, правил, які виступають у процесі саморегулювання як еталони, ціннісні орієнтації, вимоги діяльності» [1, с. 18]. Дослідниця М. Гринців, розглядаючи саморегуляцію майбутнього фахівця як компонент професійної підготовки, визначає, що «професійна саморегуляція» є «підґрунтям професійного розвитку, оскільки обумовлює цілеспрямованість, мотивацію, наявність продуктивних психічних станів та інших умов успішного оволодіння професією» [4, с. 241]. Аналізуючи подані трактування встановлено, що *професійна саморегуляція* послідовно спрямовує професійне зростання, дозволяє зосередити зусилля на досягненні поставленої мети.

Ще однією сутнісною складовою професійно-особистісного самовдосконалення є самоосвіта. Науковці її інтерпретують неоднаково. З точки зору Л. Дудікової «самоосвіта» – це «засіб пошуку й засвоєння студентами соціального досвіду, за допомогою якого вони можуть підвищити свій рівень знань, забезпечити розвиток і професійну підготовку відповідно до поставлених перед собою цілей й завдань» [5, с. 29]. Н. Троценко розглядає цю категорію як «діяльність, яка спрямована на оновлення і поглиблення наявних знань для досягнення бажаного рівня професійної компетентності» [12, с. 6]. Згідно з Українським педагогічним словником С. Гончаренка «самоосвіта» – це «освіта, яка набувається в процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу

навчання в стаціонарному навчальному закладі. Самоосвіта є невід'ємною частиною систематичного навчання в стаціонарних закладах, сприяючи поглибленню, розширенню і більш міцному засвоєнню знань» [3, с. 296]. Аналіз педагогічних досліджень щодо дефініції «*професійна самоосвіта*» дозволяє розглядати його як специфічну діяльність особистості майбутнього фахівця, яка має на меті забезпечення новою інформацією, знаннями для удосконалення освітнього потенціалу.

Розглядаючи педагогічний аспект «професійного саморозвитку», нам імпонують трактування І. Шаповаловою [16, с. 20] («процес формування фахівця, здатного до свідомого досягнення найвищого рівня компетентності за рахунок самоствердження, самоактуалізації, постійної роботи над собою») та О. Гандабуровою [2, с. 59] («свідома діяльність, спрямована на вдосконалення своєї особистості, відповідно до вимог професії, а значить зорієнтована на підвищення якості освіти»). Таким чином, можна зазначити, що процес *саморозвитку в професії* визначається і проявляється змінами, що відбуваються в особистості і вимагає значних зусиль над собою, спираючись на внутрішню активність людини та зорієнтований на підвищення рівня професіоналізму та професійних досягнень.

Дослідження феномену «самовиховання» зосередимо на визначеннях М. Ярмаченка та Н. Троценко. Так, у Педагогічному словнику М. Ярмаченка зазначено, що «самовиховання» – це «свідома діяльність людини, спрямована на вдосконалення самої себе, на вироблення у себе позитивних якостей, звичок і подолання негативних. Воно виникає на певному рівні розвитку свідомості та самопізнання. Самовиховання є виявом високого рівня саморегулювання особистості і виразно виступає на вищих ступенях процесу її морального розвитку» [17, с. 323]. Н. Троценко розглядає «самовиховання» як «активну цілеспрямовану діяльність спеціаліста із систематичного формування і розвитку в собі позитивних та усунення негативних якостей» [12, с. 7]. Посилаючись на тлумачення науковцями поняття «самовиховання» можемо стверджувати, що *професійне самовиховання* передбачає свідому діяльність, спрямовану на зміну власної професійної поведінки та професійно-значущих якостей і рис, що відповідають ідеалам, особистому плану розвитку в професії та досягненню професіоналізму.

Спираючись на дослідження С. Архипової, Д. Давиденко, О. Чашечнікової, Ю. Щедрина, В. Щоголева визначено, що процес професійно-особистісного самовдосконалення майбутніх вихователів з метою ефективного формування здоров'язбережувальної компетентності дошкільників засобами ігрової діяльності доцільно алгоритмізувати, виділивши три етапи (рис. 1).

Перший етап пов'язаний із застосуванням методів самопізнання: самоспостереження, рефлексії, самоаналізу, самооцінки. Інтерполюючи подані методи в аспекті дослідження, визначено їх сутність: *самоспостереження (інтроспекція)* – це універсальний метод самопізнання майбутнього вихователя, адекватність якого залежатиме від здатності усвідомлювати власну особистість, цілеспрямованості та вміння спостерігати за власними професійно-особистісними якостями і властивостями при визначенні професійної продуктивності у формуванні здоров'язбережувальної компетентності дошкільників засобами ігрової діяльності; *рефлексія* – метод, який дозволить зробити процес самопізнання більш усвідомленим та цілеспрямованим та дасть можливість студенту осмислити передумови, закономірності та механізми власної діяльності щодо підготовки до формування здоров'язбережувальної компетентності дошкільників засобами ігрової діяльності; *самоаналіз* – метод осмислення майбутнім вихователем власного професійного здоров'язбережувального досвіду, усвідомлення внутрішніх мотивів цього напрямку професійної діяльності, визначення особистісної зацікавленості в формуванні здоров'язбережувальної компетентності дошкільників, обґрунтування власної ролі в рамках поставленої здоров'язбережувальної мети та власного впливу на її подальший розвиток; *самооцінка* – вияв критичного ставлення майбутнього вихователя до самого себе, власних здібностей і можливостей, судження про наявність у нього тих професійно-особистісних якостей і властивостей, які сприятимуть ефективному формуванню здоров'язбережувальної компетентності дошкільників засобами ігрової діяльності в порівнянні з визначеними критеріями.

Таким чином, можна констатувати, що цей етап спрямований на самопізнання майбутнім вихователем власної особистості, виявлення позитивних якостей і негативних проявів та прийняття рішення до самовдосконалення на досягнення мети.

Другий етап полягає у визначенні цілей, формулюванні завдань та виробленні програми професійно-особистісного самовдосконалення майбутніх вихователів в аспекті дослідження. Зокрема, *мету* трактуємо як удосконалення професійно-особистісних якостей майбутнього вихователя та поповнення знань, умінь і навичок для ефективного формування здоров'язбережувальної компетентності дошкільників засобами ігрової діяльності.

Завдання, які може ставити перед собою студент, у межах нашого дослідження, ми визначаємо такі: 1) освоєння майбутнім вихователем сучасних досягнень у галузі здоров'язбереження і вивчення передового педагогічного досвіду щодо формування здоров'язбережувальної компетентності дошкільників та організації ігрової діяльності; 2) здійснення студентом відбору результативних методів, прийомів, форм реалізації означеної мети; 3) креативне вирішення педагогічних здоров'язбережувальних проблем; 4) застосування засобів ігрової діяльності при формуванні здоров'язбережувальної компетентності дошкільників у процесі проходження педагогічної практики тощо. *Програма*, яка буде складатись студентом, повинна враховувати його індивідуальні особливості, потреби, бажання, особистісні якості, рівень здоров'язбережувальних знань, умінь і навичок.

Отже, другий етап пов'язаний із самоорієнтацією особистості майбутнього вихователя на вирішення здоров'язбережувальних проблем дошкільників, формуючи в них здоров'язбережувальну компетентність засобами ігрової діяльності та проектуючи власну майбутню діяльність на пошук шляхів самозміни, відповідних засобів і передбачення ефективності досягнення поставленої мети.

Третій етап спрямований на застосування методів саморегуляції: самонаказу, самонавіювання, самовправління, самопримушування, самозаохочення, самозобов'язання, самоконтролю, самозвіту. В аспекті нашого дослідження ці методи визначено наступним чином: *самонаказ* – вплив майбутнього вихователя на власний емоційний стан з метою вироблення певної відповідної установки на досягнення мети щодо підвищення рівня компетентності у формуванні, збереженні та зміцненні здоров'я дошкільників засобами ігрової діяльності; *самонавіювання* – психічний вплив особистості майбутнього вихователя на самого себе з позитивною спрямованістю за допомогою слова, що передбачає навіювання успіху в досягненні поставлених здоров'язбережувальних цілей; *самовправління* – формування студентами власних стійких здоров'язбережувальних навичок; *самопримушування* – вольове вміння, спрямоване на подолання труднощів і перешкод при досягненні поставленої здоров'язбережувальної мети; *самозаохочення* – усвідомлення власних успіхів у підготовці до формування здоров'язбережувальної компетентності дошкільників засобами ігрової

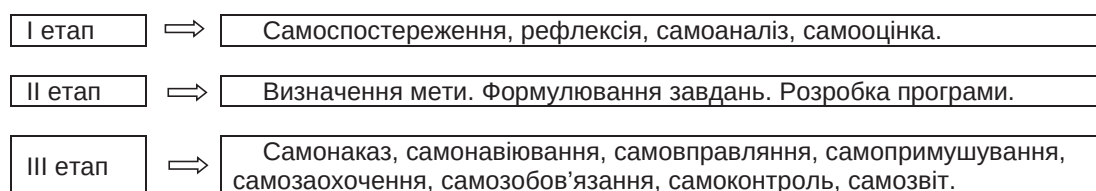

Рис. 1. Етапи професійно-особистісного самовдосконалення майбутніх вихователів з метою ефективного формування здоров'язбережувальної компетентності дошкільників засобами ігрової діяльності

діяльності, емоційне підкріплення власних вчинків; *самозобов'язання* – внутрішні вимоги майбутніх вихователів до власного здорового способу життя та здоров'язбережувальної поведінки; *самоконтроль* є внутрішнім регулятором особистості майбутнього вихователя і визначається систематичною, цілеспрямованою фіксацією власного стану чи поведінки з метою запобігання небажаним проявам та актуалізації способів дій щодо формування, збереження та зміцнення здоров'я дітей дошкільного віку засобом провідної діяльності; *самозвіт* – процес визначення майбутнім вихователем змін і результатів власної діяльності та вчинків у підготовці до формування здоров'язбережувальної компетентності дошкільників засобами ігрової діяльності.

Отже, третій етап професійно-особистісного самовдосконалення майбутніх вихователів з метою ефективного формування здоров'язбережувальної компетентності дошкільників засобами ігрової діяльності сприятиме позитивній саморегуляції власної діяльності.

Висновки. Вважаємо, що результатом введення в дію репрезентованого алгоритму професійно-особистісного самовдосконалення буде сформованість його сутнісних складових: самопізнання, саморегуляції, самоосвіти, саморозвитку та самовиховання, які реалізуватимуться шляхом пізнання власної особистості, планування, організації, самоуправління. Інтерпретуючи їх в контексті нашого дослідження визначено, що *самопізнання* – це адекватне уявлення майбутніх вихователів про власні можливості у формуванні, збереженні та зміцненні здоров'я дошкільників; усвідомлення необхідності професійного самовдосконалення сприятиме грамотному плануванню розвитку власної особистості як професіонала в цьому аспекті; *саморегуляція* – усвідомлення майбутнім вихователем власних здоров'язбережувальних дій, почуттів, мотивів та доцільна видозміна власної діяльності відповідно до вимог ситуації; здатність здійснювати самоконтроль, самокорекцію здоров'язбережувальної поведінки, уміння виявляти витримку, регулювати свої емоції; *самоосвіта* – це засіб підвищення власного рівня здоров'язбережувальних знань, умінь і навичок майбутніх вихователів, забезпечуючи цим самим висококваліфіковану професійну підготовку відповідно до поставлених цілей і завдань; *саморозвиток* – процес формування особистості майбутнього вихователя, зорієнтований на свідоме досягнення високого рівня професіоналізму у формуванні здоров'язбережувальної компетентності дошкільників засобами ігрової діяльності за рахунок постійної роботи над собою; *самовиховання* – свідомо цілеспрямована діяльність майбутнього вихователя, спрямована на реалізацію себе як особистості, зміна власної особистості відповідно до поставленої мети, спланованих дій, зокрема, задля турботи про здоров'я дошкільників засобами провідної діяльності.

Перспективами подальших досліджень вважаємо характеристику професійно-особистісних якостей майбутнього вихователя закладу дошкільної освіти та обґрунтування їх впливу на формування здоров'язбережувальної компетентності дошкільників засобами ігрової діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Боришевський М.Й. Развитие саморегуляции поведения. К.: Искусство, 1982.
2. Гайдабура О.В. Професійний саморозвиток майбутніх учителів початкових класів як педагогічна проблема. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. 2014. II(17), Issue: 20, С. 58–61. URL: www.seanewdim.com.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997.
4. Гринців М. Саморегуляція як компонент професійної підготовки майбутнього фахівця. URL: http://drohobych.net/youngsc/AQGS/2013_4/pshyology/238-245.pdf.
5. Дудікова Л.В. Формування готовності до професійного самовдосконалення у майбутніх лікарів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Суми, 2011.
6. Ігнатюк О.А. Сутність професійного самовдосконалення майбутнього інженера як компонента його підготовки // Наукові праці Чорноморського державного університету імені П. Могили. Сер.: Педагогіка. 2010. Т. 144. Вип. 131. С. 16–22.
7. Квас В. Проблема формування готовності майбутніх учителів до професійного самовдосконалення. Наукові записки. Випуск 141 (II). С. 120–123.
8. Ковальчук Н.П. Рівні професійного самовдосконалення студентської молоді педагогічного коледжу. Умань: Уманський гуманітарно-педагогічний коледж імені Т.Г. Шевченка. 2007.
9. Краткий словарь иностранных слов. Москва, 1951.
10. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. Вища освіта в Україні: Норматив.-прав. Регулювання / За заг. ред. А.П. Зайця, В.С. Журавського. К.: Форум, 2003.
11. Ожегов С. Толковый словарь русского языка. 4-е изд., допол. М.: Азбуковник, 1999.
12. Троценко Н.Є. Психолого-педагогічні характеристики процесу професійного самовдосконалення. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/1244/1/N_Timoshenko%28Trotsenko%29_VCHY_183_KSP%26KO_IPSP.pdf.
13. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник. 2-ге вид., доп. Київ: Академвидав, 2010.
14. Хатунцева С. Самопізнання як фасилітатор самовдосконалення вчителя // Гірська школа українських Карпат. Випуск 12–13. С. 228–233.
15. Хоружа Л.Л. Етичний розвиток педагога. К.: Академвидав, 2012.
16. Шаповалова І.В. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до професійного самовдосконалення у вищих навчальних закладах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Запоріжжя, 2016.
17. Ярмаченко М.Д. Педагогічний словник. Педагогічна думка, 2001.